

Dobrogea în perioada migrațiilor pecenege (sec. al XI-lea)*

Dobroudja During Petchenegian Invasion (XI-th Century)

Conquers made by the emperors Nichifor Focas (963- 969), Ioan Tzimiskes (969-976) and Vasile al II-lea (976-1025), looked like they are going to bring along period of peace and prosperity but, afert the death of Vasily the Second starts a new period of decline in the Byzantine Empire. During this period in the Orient, the place of the Arabs is taken by the Selgiucidian Turks, while in the West Normans are starting to reach out. In the Balcanians and at Southern Danube, after the Bulgarians and the Russians, the populations from the steps appear (Petchenegians, Udians and Cumans) which will be a continuous threat during the XI-th century. During repeated invasions (especially Petchenegian) numerous sites from Dobroudja were affected or permanently distroyes and in the teritory at the southern Danube a great crisis is installed, crisis at which the Byzantine Empire was almost unable to react.

Keywords: Romania, Dobroudja, Byzantine Empire, Petcheneg, XI-th Century.

Institution's address: Bd-ul. Victoriei, Nr. 5-7, Sibiu, România, tel: +40-(269) 21.44.68,
fax: +40-(269) 21.44.68, E-mail: istorie@ulbsibiu.ro, Web: <http://istorie.ulbsibiu.ro>

Personal e-mail: cmaria1978@yahoo.com

Desființarea primului țarat bulgar în anul 1018¹ a permis împăratului Vasile al II-lea să desăvârșească procesul de organizare administrativ-teritorială a regiunilor de la Dunărea de jos. Astfel, este formată thema Bulgariei ce cuprindea Macedonia și avea capitala la Škoplje, thema Sirmium în partea vestică, pe Dunărea de jos și pe cursul inferior al Savei² și thema Paristrion sau Paradunavon³ în care erau incluse teritoriile aflate între Munții Balcani, Dunăre, din amonte de Vidin până la guri, și Marea Neagră având ca reședința Dristra⁴ (Șilistra). Conducerea themelor era asigurată de câte un guvernator, cu prerogative civile și militare, ce purta titlul de katepan, duce sau arhonte.

Cuceririle făcute de împărații Nichifor Focas (963- 969), Ioan Tzimiskes (969-976) și Vasile al II-lea (976-1025), păreau să aducă o lungă perioadă de pace și prosperitate însă, după moartea lui Vasile al II-lea „Bulgaroctonul” urmează o perioadă de decădere a Imperiului Bizantin. Politica defectuoasă dusă de următorii reprezentenți ai dinastiei macedonene - Constantin al VIII-lea (1025-1028), fratele și coregentul lui Vasile al II-lea, Zoe, fiica lui Constantin, asociată la domnia celor trei soți succesivi, Roman al III-lea Argyros (1028-1034),

Mihail al IV-lea Paflagonianul (1034-1041) și Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1055) și Theodora (1055-1056) - a avut ca urmare ruinarea armatei și a economiei⁵.

În acest timp în Orient, locul arabilor este luat de turcii selgiucizi, în timp ce în Occident încep să-și facă simțită prezența normanzii. În Balcani și la Dunărea de Jos, după bulgari și ruși, apar populațiile de stepă (pecenegii, uzii și cumanii) care vor constitui un pericol permanent în cursul secolului al XI-lea.

Pecenegii, confederație tribală de neam turcic, numiți în izvoarele bizantine Patzinakitai / Patzinakitoi⁶, sunt semnalati pentru prima oară în apropierea ținuturilor dunărene în anul 896, când se implică în luptele dintre bulgari și unguri. În anul 934, alături de bulgari și maghiari, organizează primă expediție de pradă la sudul Dunării, ajungând până dincolo de lanțul Munților Balcani. Participarea pecenegilor alături de cnezul Sviatoslav la expedițiile din anii 968-971 din nordul Peninsulei Balcanice rămâne insuficient clarificată⁷. Cert este doar faptul că la terminarea războiului bizantino-bulgaro-rus în vara anului 971, Ioan Tzimiskes a semnat un tratat de alianță cu pecenegii asigurând pentru mai multe decenii liniștea la Dunărea inferioară⁸. În aceste condiții este posibil ca unii dintre pecenegi să se

stabilească în Dobrogea, pe cale pașnică, cu acordul conducerii bizantine, conviețuind alături de populația autohtonă. Izvoarele scrise nu amintesc nimic în această privință, însă descoperirea așa-numitelor căldări de lut (datate la sfârșitul secolului al X-lea) în unele așezări din Dobrogea par să confirme o astfel de presupunere. În privința atribuirilor etnice și a spațiului de creație a acestor vase au existat păreri controversate, demontate însă, cu argumente clare, de Petre Diaconu într-un studiu din anul 1994⁹. S-a ajuns, astfel, la concluzii pertinente, care au la bază o cercetare aprofundată a temei. Este demonstrat și stabilit faptul că aceste vase sunt o creație a pecenegilor sedentarizați din Dobrogea, prin transpunerea în lut a formei căldărilor de metal (unde și de la cine au luat căldările de metal nu se știe exact). Cele mai timpurii căldări cu fundul rotunjit apar la sfârșitul secolului X în sânul comunităților de pecenegi din Dobrogea (în așezări precum Capidava, Dinogetia-Garvăn și Noviodunum-Isacceia) și nu cum s-a crezut inițial că aceste căldări ar exista și în răsăritul Europei, în aria culturii Saltovo-Maiatšk, de unde ar fi pătruns pe teritoriul țării noastre¹⁰.

Politica împăratului Vasile al II-lea, precum și existența tratatului de alianță au făcut ca perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea să fie caracterizată de relații pașnice între pecenegi și bizantini. Dar după moartea lui Vasile al II-lea (1025), pe fondul neactualizării tratatului de alianță vom asista la declanșarea unor invazii pecenege pustiitoare care vor afecta Bizanțul până în anul 1091, când prin victoria de la Lebunion, împăratul Alexios I Comnenul va înlătura amenințarea pecenegilor.

Primul atac, care deschide seria conflictelor din secolul al XI-lea, are loc în anul 1027¹¹. Luându-se în considerare că împotriva pecenegilor au fost trimise doar trupele themei Bulgaria și nu și cele ale themei Paristrion s-a apreciat că acest atac a vizat doar thema Bulgariei și a afectat un teritoriu ce cuprindea orașele Serdica - Naissus - Eutzapelon și s-a soldat cu luarea în captivitate a unui număr mare de prizonieri¹². Însă Gh. Mănucu-Adameșteanu lansează ipoteza susținută de unele descoperiri arheologice (bordeie incendiate la Capidava și Garvăn - Dinogetia) sau de unele aspecte din circulația monetară de la Dervent, că atacul pecenegilor din anul 1027 a vizat și teritoriul Dobrogei¹³.

Situația se complică în perioada împăratului Roman al III-lea Argyros (1028-1034) care încă de la începutul domniei sale va abroga legile instituite de Vasile al II-lea pentru a proteja micile proprietăți militare de tendințele acaparatoare ale marilor latifundiari și ale clerului. Această măsură luată de Roman al III-lea a dus în timp la dispariția

proprietăților militare și odată cu aceasta la decăderea armatei bizantine¹⁴.

Pe acest fond al nemulțumirii trupelor, mai ales a acelor de graniță, invaziile pecenegilor devin tot mai frecvente, aria atacurilor acoperind un teritoriu tot mai întins. Izvoarele literare înregistrează o primă invazie în anul 1032 când pecenegii au atacat Moesia¹⁵, iar a doua¹⁶ în anul 1034 când au prădat întreaga Moesia până la Thessalonic¹⁷. Un an mai târziu, în iarna anului 1035, ei trec din nou Dunărea de data aceasta pe gheață, devastând Moesia și Thracia până în Macedonia¹⁸. Situația se repetă în primăvara anului următor, 1036, când cronicarii menționează trei invazii succesive. De data aceasta pecenegii „au distrus cu totul ce le-a stat în cale, ucigând în masă pe cei prinși și supunând la chinuri de nepovestit pe cei robiți. Au luat în captivitate și cinci strategii, pe Ioan Dermokaites, pe Bardas Petzes, pe Leon Chalkotubes, pe Constantin Pterotos și pe Mihail Strabotikares”¹⁹.

Bazându-ne pe informațiile cronicarilor bizantini coroborate cu lipsa dovezilor arheologice putem spune că teritoriul Dobrogei nu a fost afectat de invaziile pecenege din anii 1032²⁰, 1034 și 1035. În schimb pentru tripla campanie din primăvara anului 1036 există dovezi materiale concludente care atestă distrugerii violente în centrele dunărene.

Relatarea din cronica lui Skylitzes - Cedrenos referitoare la uciderea în masă a celor prinși este confirmată și de către unele descoperiri arheologice. Menționăm în acest sens situația de la Capidava, unde, în cursul campaniei din anul 1959, a fost descoperită o groapă comună cu opt schelete de adulți, un schelet de copil decapitat și câteva oase de bazin aparținând unor sugari aruncate unul peste altul²¹. În mormântarea a fost pusă pe seama invaziilor din primăvara anului 1036²². Unii autori, bazându-se pe identificarea unui nivel de locuințe incendiate coroborate cu ultimele monede cunoscute în acel moment - emise de împăratul Mihail al IV-lea (1034-1041) - au apreciat că așezarea a fost distrusă definitiv în acel moment²³. Însă prezența unor elemente de cultură materială specifice pecenegilor în special a căldărilor de lut, ca și descoperirea unor monede emise de împăratul Constantin al IX-lea (1042-1055)²⁴ ne sugerează că locuirea a fost reluată la scurt timp.

Pe lista fortificațiilor afectate în primăvara anului 1036 intră și Derventul, fapt atestat de existența unor schelete decapitate în ultimul nivel de locuire, care a fost distrus de un incendiu²⁵. Este posibil chiar ca această așezare să fi trecut prin două distrugerii violente în anul 1036²⁶. Locuitorii rămași în viață și scăpați de prizonierat se pare că s-au refugiat la Păcuiul lui Soare, unde se constată o explozie demografică în timpul lui Mihail al IV-lea

(1034-1041)²⁷ iar fosta lor așezare a fost transformată în necropolă²⁸.

Unul dintre raidurile amintite (sau probabil cel din anul 1046) trebuie să fi vizat și așezarea rurală de la Castelu, unde sfârșitul locuirii este marcat de un strat de incendiu²⁹.

La Dinogetia-Garvăn, unul dintre cele trei raiduri din primăvara anului 1036 a distrus atât așezarea extra muros cât și locuințele din cadrul incintei³⁰, dar o parte a populației care reușise să se refugieze, a revenit și astfel locuirea a fost reluată, fapt demonstrat și de descoperirile numismatice³¹.

Invaziile din anul 1036 par să fi afectat dramatic și alte așezări din Dobrogea precum: Troesmis-Cetatea de est³² și Tulcea - Aegysus³³. Hoardele pecenege au străbătut tot teritoriul dintre Dunăre și Mare, acum încheindu-și existența și unele așezări rurale aflate în interiorul provinciei: - Enisala, 6 Martie - Sălcișoara, Ghiolul Pietrei și Histria³⁴.

După aceste raiduri dezastruoase, timp de zece ani, până în 1046, nu mai are loc nici o invazie a pecenegilor în Imperiu. În acest scurt interval asistăm la o nouă înflorire a așezărilor de pe malul drept al Dunării. Dezvoltarea agriculturii și creșterea vitelor înregistrează un nou avânt, iar meșteșugurile și comerțul se intensifică. Sub Mihail al IV-lea și Constantin al IX-lea circulația monedei bizantine pe teritoriul Dobrogei cunoaște poate cea mai mare răspândire³⁵.

Este dificil să stabilim un motiv exact al încetării atacurilor pecenege în perioada dintre 1036-1046. Se pare că există o sumă de factori care au dus la această stare de fapt și anume: înfrângerile suferite în luptele cu kievenii³⁶, hărțuierile cu uzii³⁷, certurile interne pentru acapararea puterii³⁸ și existența unui tratat cu Bizanțul³⁹. Cel mai probabil existența unei înțelegeri între pecenege și bizantini a contribuit cel mai mult la încetarea atacurilor pecenege.

Skylitzes-Cedrenos este singurul izvor care descrie evenimentele care au precedat marea invazie din anul 1046⁴⁰. Aflăm astfel că în urma disputelor acerbe pentru supremație dintre cei doi conducători pecenege - Tyrach și Kegen - ultimul fiind susținut doar de două din cele 13 triburi, împăratul Constantin al IX-lea îi permite pentru început lui Kegen să se stabilească împreună cu cei 20.000 de supuși ai săi, pe teritoriul Dobrogei probabil în Balta Ialomiței⁴¹. Prin intermediul lui Mihail, conducătorul themei Paristrion, Kegen ajunge la Constantinopol unde a fost creștinat, i s-a acordat titlul de patriciu și i s-au încredințat trei fortărețe pe malul drept al Dunării împreună cu o mare suprafață de pământ, în schimbul colaborării la apărarea frontierei în calitate de aliat. Nu știm exact care erau cele trei cetăți primite de Kegen, unii cercetători le-au localizat în nordul Dobrogei⁴², alții

în nord-estul Bulgariei actuale⁴³. Cert este că prezența pecenegilor în așezările din Dobrogea, în deceniile 4 și 5 ale secolului al XI-lea, este semnalată printr-o serie întreagă de descoperiri arheologice (căldări de lut și pandantive filiforme) care provin de la Capidava, Păcuilui lui Soare, Troesmis, Dinogetia-Garvăn, Isaccea, Măcin, Tulcea-Aegysus, Nufăru, Castelu, Histria, Mahmudia, Valea Dacilor, Târgușor⁴⁴.

În condițiile în care pecenegii stabiliți în Imperiu îi atacă pe cei rămași la nordul Dunării, măsura luată de împărat, departe de a liniști situația, va contribui la acutizarea conflictului și la o reacție violentă a triburilor conduse de Tyrach. Astfel în iarna anului 1046⁴⁵ când Dunărea înghețase, hoardele lui Tyrach, s-au năpustit la sud de Dunăre pentru a se răzbuna. Spre deosebire de alte invazii, trecerea Dunării va căpăta caracterul unei mișcări de populație, cifra exagerată de 800.000 de oameni, avansată de Skylitzes-Cedrenos, dovedește șocul suportat de bizantini la apariția pecenegilor. Faptul că cele două triburi ale lui Kegen erau alcătuite din 20.000 de oameni ne poate face să presupunem că cele 11 triburi conduse de Tyrach însumau în jur de 100.000 de oameni⁴⁶.

Pe baza descrierii oferite de Skylitzes-Cedrenos⁴⁷ cunoaștem că o boală cumplită a decimat pe invadatori, iar cei care au rămas în viață, în frunte cu Tyrach, au fost nevoiți să capituleze. În primăvară, Tyrach și o parte dintre conducătorii pecenege au fost creștinați, pecenegii rămași în viață fiind colonizați în regiunea Serdica - Niș-Eutzapelu, depopulată în timpul raidurilor anterioare⁴⁸. Utilizarea acestor pecenege împotriva turcilor selgiucizi din Asia Mică nu a dat rezultatul așteptat de Constantin al IX-lea, deoarece ei se întorc în ținuturile dunărene stabilindu-se în zona numită „o sută de coline”⁴⁹. Localizarea acestei zone este o problemă destul de controversată, unii cercetători au optat pentru sudul Dobrogei, alții au propus zona muntoasă din nordul acestei provincii⁵⁰.

În urma invaziei pecenege din anul 1046, Gh. Mănucu Adameșteanu, bazându-se pe ultimile descoperiri monetare (emisii ale împăratului Constantin al IX-lea -1042-1055) trage concluzia că așezarea de la Capidava și-a încetat existența⁵¹. Deși nu s-a descoperit încă nici o monedă emisă de împăratul Constantin al X-lea (1059-1067), Radu Florescu și Zaharia Covacef, au propus ca an pentru încetarea locuirii la Capidava, anul 1064- atacul uzilor- având drept criteriu situațiile stratigrafice și tipologia locuințelor⁵², însă anumite descoperiri arheologice, datate prin analogie⁵³, ne fac chiar să presupunem că cetatea a mai fost locuită până pe la începutul sec. XII.

În iarna anului 1046/1047 pecenegii au incendiat și fortificația de la Dinogetia –Garvăn⁵⁴, a fost de asemenea afectată și așezrea de la Păcuiul lui Soare, poate și cele de la Cernavodă și Babadağ⁵⁵, iar efectul devastator al acestei mari migrații a fost resimțit și de așezările rurale din Dobrogea, multe dintre ele fiind definitiv distruse (Luncavița, Beștepe, Nalbant, Valea Teilor)⁵⁶.

Din anul 1049 și până în anul 1053 între bizantini și pecenegi au avut loc o serie de ciocniri în care cei dintâi au suferit grele înfrângeri. În această perioadă conflictele se vor desfășura pe teritoriul Bulgariei, astfel nu vom mai prezenta evoluția acestora.

După stingerea dinastiei macedonene (1056), criza economică și socială internă s-a înrăutățit și mai mult, iar presiunea dușmanilor din afara frontierelor a dus la pierderea pentru totdeauna a părții de răsărit a Asiei Mici, a Armeniei și a ultimelor teritorii pe care Imperiul le mai posedă în Italia.

Odată cu victoria conducătorilor militari în fața aristocrației civile din Constantinopol este proclamat împărat Isaac I Comnenul (1057-1059)⁵⁷. În privința subiectului abordat de noi, scurta sa domnie ne reține atenția prin evenimentele de la Dunărea de Jos. În anul 1059 ungurii aliați cu pecenegii atacă Imperiul. Intervenția împăratului a determinat pe invadatori să ceară pace. Singurul care a continuat rezistența a fost pecenegul Seltes care va fi în cele din urmă învins într-o zonă stâncosă din apropierea Dunării⁵⁸. Pentru localizarea acestor evenimente s-a propus zona Troesmis-Isaccea⁵⁹, nord-estul Bulgariei⁶⁰ sau nord-vestul Bulgariei⁶¹. Cert este că pentru perioada cuprinsă între anii 1049 și 1059 nu se pune problema unei întreruperi a stăpânirii bizantine în Dobrogea, fapt confirmat de izvoarele literare și de descoperirile arheologice⁶².

Întors din campania de la Dunăre, Isaac I, bolnav, va abdică și se va retrage la o mănăstire, dar nu înainte de a desemna ca succesor pe Constantin Ducas (1059-1067). Acest împărat care va duce o politică militară pasivă, preferând tratativele și cadourile, în locul confruntărilor directe, a redus cheltuielile militare într-un moment în care imperiul era amenințat din trei părți : din Orient, din Italia și din Balcani.

În timpul lui Constantin Ducas s-a produs și marea migrare a uzilor care a avut loc prin Bugeac și Dobrogea⁶³. Atacul uzilor a fost plasat în anul 1064 după cronică lui Attaliate⁶⁴ sau în anul 1065, dacă se iau în considerare precizările lui Skylitzes-Cedrenos⁶⁵, pe când orașele de la Dunăre erau conduse de Nichifor Botaneiates⁶⁶. După trecerea Dunării, cei 60.000 de uzi (Zonaras) - cifra de 600.000 (Skylitzes-Kedrenos, Attaliate) fiind

evident exagerată - au înfrânt armatele din themele Paristrionului și Bulgariei. În ajutorul lui Nichifor Botaneiates, katepanul de Paradunavon, împăratul a trimis la Dunăre trupele din Armenia în frunte cu Vasile Apokapes⁶⁷, însă cei doi au fost luați prizonieri⁶⁸. După jefuirea Macedoniei uzii au ajuns până în Grecia, sub zidurile Thessalonicului. Incapacitatea militară a Bizanțului a fost compensată, însă, de iarna foarte grea, care a provocat pierderi grele uzilor. Influențați de darurile primite, o parte dintre ei se vor retrage la nordul Dunării, alții vor fi decimați de ciumă și foame, astfel că cei doi comandanți eliberați din prizonierat, Vasile Apokapes și Nichifor Botaneiates, vor reuși să-i înfrângă pe cei rămași și să-i colonizeze în Macedonia⁶⁹.

În Dobrogea, evenimentul din iarna 1064/1065 este semnalat și de descoperirile arheologice și numismatice de la Dinogetia- Garvăn⁷⁰, Păcuiul lui Soare⁷¹, 23 August⁷². În nordul Dobrogei, așezarea de la Dinogetia- Garvăn a fost distrusă în mare parte, dar nu în întregime⁷³, locuirea din afara zidurilor încetând definitiv⁷⁴, își încetează existența și așezările de la Sarinasuf, și Sabangia⁷⁵, în timp ce pentru sudul provinciei, deși dispunem de două tezaure (Păcuiul lui Soare și 23 August), constatăm că nu se poate menționa decât o singură așezare, Capul Dealului, care să fi fost afectată de acest raid⁷⁶.

În urma repetatelor invazii- pecenegi, unguri, uzi- în rândul populației de la Dunărea de Jos se produce un dezechilibru, la care Imperiul Bizantin făcea față din ce în ce mai greu. La 1 ianuarie 1068 va fi încoronat împărat Roman al IV-lea Diogene (1068-1071) care în timpul celor patru ani de domnie va conduce trei campanii militare contra turcilor selgiucizi, ultima terminându-se cu dezastrul de la Manzikert (19 august 1071), datorat lipsei de coeziune a armatei - formate dintr-un conglomerat de populații: ruși, armeni, pecenegi, bulgari, uzi, slab instruită și slab înarmată - și trădării unor conducători bizantini⁷⁷.

În timp ce eforturile împăratului se concentră în Asia Mică, Imperiul pierde ultimele posesiuni din Italia, iar stăpânirea bizantină era puternic zdruncinată în Balcani, unde invaziile de pradă ale pecenegilor și ungușorilor erau tot mai dese. Criza externă este dublată de o gravă criză economică internă, care a atins culmea în timpul împăratului Mihail al VII-lea Ducas (1071-1078), aflat sub influența eunucului Nichiphoritzes, care devenit logothet va conduce efectiv Imperiul până în 1078⁷⁸. Măsurile luate de acesta la Dunărea de Jos, nu au fost dintre cele mai fericite, astfel întârzierea sau suspendarea plății soldelor, precum și alte motive⁷⁹, vor provoca nemulțumirea orașelor Paristriene și a conducătorilor de aici care se vor alia cu pecenegii⁸⁰,

ducând la izbucnirea revoltei în anul 1072. În aceste condiții, cei din jurul împăratului, spune Attalates, s-au hotărât să trimită la fața locului pe vestarhul Nestor. Numit katepan al Dristrei, împăratul Mihail al VII-lea îl trimite pe Nestor la Dunăre, însoțit de câțiva locuitori ai așezării mai sus amintite, care-i promiseseră împăratului că vor da fortăreața în mâinile noului katepan. Din cronica lui Attalates, contemporan cu evenimentele, reiese că Nestor, ajuns la Dristra, a găsit orașul sub controlul pecenegului Tatrȳs (Tatos, Tatous)⁸¹. Este de amintit în acest sens, că prin tratatul încheiat de Constantin IX cu pecenegii în anul 1053, aceștia din urmă dispuneau de un teritoriu autonom, undeva în Paradunavon (poate în nord-estul Bulgariei actuale), teritoriu denumit Patzinakia⁸².

În aceste condiții, fie de teama răzvrătiților, fie din cauza nemulțumirii față de politica logothetului Nichiphoritzes, fie din alte motive, Nestor se alătură pecenegilor. Aliații s-au îndreptat spre Constantinopol, cerând înlăturarea lui Nichiphoritzes, dar în urma unor neînțelegeri între Nestor și Tatos, asediul va fi ridicat. În drumul de întoarcere spre ținuturile dunărene, unindu-se cu alți pecenegi, au prădat împreună Macedonia și Thracia⁸³.

Câțiva ani mai târziu, în anul 1078, la începutul domniei lui Nichifor al III-lea Botaneiates, „sciiții de la Dunăre” au trimis împăratului soli pentru al încredința de supunerea lor⁸⁴ promițând că nu vor mai ataca teritoriul imperiului alături de pecenegi. De aici reiese că localnicii s-au separat de pecenegi, fiindcă detronarea lui Mihail al VII-lea a făcut ca motivul inițial al revoltei paristrieniilor să dispară. În schimbarea de atitudine a localnicilor a putut conta și faptul că noul împărat fusese duce de Paradunavon în jurul anului 1065⁸⁵.

Mărturiile cronicarilor au dus la presupunerea faptului că în perioada 1072-1091, Dobrogea s-a aflat în mâinile pecenegilor, creându-se un stat paristriean independent sau că asistăm la o dispariție temporară a autorității bizantine pe fondul unei anarhii, dar nu poate fi vorba de formarea unui stat⁸⁷.

Descoperirile arheologice și numismatice⁸⁸ au demonstrat faptul că Dobrogea a rămas sub controlul statului bizantin, excepție făcând Silistra condusă de Tatos și ținuturile învecinate din nord-estul Bulgariei care fuseseră probabil acordate pecenegilor de Constantin al IX-lea, prin tratatul încheiat în anul 1053. Revolta din Paradunavon a izbucnit într-un moment când Imperiul se confrunța cu o stare de criză în themele vecine. De aceea, s-a presupus că declanșarea revoltei de la Dunăre a fost determinată sau favorizată de evenimentele din thema Bulgariei sau de atacul ungurilor din anii 1072-1073, chiar dacă nu a existat

o coordonare între cele trei acțiuni⁸⁹. De fapt nemulțumirea orașelor paristriene, după cum arată cronica lui Attalates, era legată de incapacitatea financiară a împăratului de a asigura apărarea și nu de dorința de desprindere ca în cazul revoltei bulgarilor⁹⁰.

În scurta sa domnie Botaneiates nu a putut restabili decât în parte și pentru scurt timp liniștea la Dunărea de Jos. În primăvara anului 1081, când el era silit să abdice în favoarea tânărului Alexios I Comnenul (1081-1018) situația themei Paristriion era destul de tulbură, agravându-se tot mai mult.

Începutul domniei lui Alexios I Comnenul este marcat de instabilitate politică și anarhie generală. Incursiunile pecenegilor devin tot mai numeroase, lor le urmează triburile cumane, care la început cad la înțelegeră cu șefii pecenegilor apoi se întorc împotriva lor.

Semnificativă este situația de la Silistra, unde conducătorul peceneg al orașului, Tatrȳs⁹¹ (Tatos, Tatous), menționat de Attaleiates în 1072, apare mai târziu și în scrierile Anei Comnena, indicând un control efectiv al migratorilor asupra capitalei themei Paradunavon și a regiunilor învecinate. În aceste condiții, până la recucerirea orașului în 1091, după victoria de la Lebunion, centrul economic și administrativ al provinciei este transferat se pare la Isaccea, unde a funcționat și un atelier monetar⁹².

Înfățișând situația de la Dunăre, pe la 1086, fiica împăratului Ana Comnena mai amintește, pe lângă Tatos ce stăpânea Dristra, încă doi șefi locali: Sesthlav și Satza ce aveau în stăpânire Vicina și celelalte orașe⁹³. Fără a se putea preciza cu exactitate originea etnică a acestora-Mihail Attalates spunea despre populația de la Dunăre că era „o mulțime amestecată de toate limbile”⁹⁴ - putem presupune, ținând cont de informațiile oferite de Ana Comnena, că pecenegii aliați cu populația de la Dunărea de jos, și-au extins autoritatea prin cucerirea unor noi părți din thema Paradunavon.

Reacția lui Alexios I față de răsculații de la Dunăre a fost promptă. În anul 1087 forțele terestre și navale imperiale ajung la Dristra, pe care o asediază. Tatos părăsește orașul, lăsând cele două fortărețe de apărare în seama rudelor sale. În timpul asediului o intervenție masivă pecenegă determină retragerea pripită a armatei bizantine⁹⁵. Operațiunile militare purtate de Alexios I între anii 1088 și 1091 au vizat recucerirea teritoriului stăpânit de pecenegi în Paradunavon și restabilirea autorității bizantine în toată zona Dunării de jos. Acest deziderat a fost realizat în anul 1091, când Bizanțul, în alianță cu cumanii, a reușit să înfrângă coaliția pecenego-paristrieană la Lebunion, iar după această înfrângere pecenegii nu au mai jucat nici un rol important pe scena istoriei.

În concluzie dorim să subliniem unele aspecte ce se degajă din prezentarea noastră:

1. perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea este caracterizată de relații pașnice între pecenegi și bizantini.

2. între anii 1027 și 1035 s-au succedat patru atacuri pecenege. Se pare că teritoriul Dobrogei nu a fost vizat în această perioadă, excepție făcând poate doar atacul din anul 1027.

3. tripla campanie a pecenegilor din primăvara anului 1036 a afectat cu siguranță Dobrogea, fapt atestat de descoperirile arheologice de la Capidava, Dervent, Dinoeția-Garvăn, Troesmis, Tulcea-Aegyssus, Enisala, 6 Martie-Sălcioara, Ghiolul Pietrei, Histria.

4. din anul 1036 și până în 1046, în virtutea tratatului existent între cele două părți, nu mai are loc nici o invazie a pecenegilor în Imperiu, iar în Dobrogea se înregistrează o perioadă de prosperitate economică.

5. în urma disputelor dintre cei doi conducători pecenege Tyrach și Kegen are loc invazia din anul 1046, efectul devastator al acesteia fiind resimțit de o mare parte din așezările dobrogene.

6. între anii 1049 și 1059 nu se pune problema unei întreruperi a stăpânirii bizantine în Dobrogea, fapt confirmat de izvoarele literare și de descoperirile arheologice, deși prin tratatul încheiat de Constantin IX cu pecenegii în anul 1053, aceștia din urmă dispuneau de un teritoriu autonom, undeva în Paradunavon (poate în nord-estul Bulgariei actuale), teritoriu denumit Patzinakia.

7. în perioada cuprinsă între anii 1072 și 1091 se desfășoară revolta din Paradunavon. Nemulțumirile orașelor paristriene au fost folosite de pecenegi pentru a se alătura elementelor ostile administrației bizantine. În fruntea grupurilor rebele se aflau Tatos, Sesthlay și Satza, a căror anihilarea a impus mari eforturi din partea Imperiului.

Concluziile noastre nu sunt definitive, noile descoperiri arheologice și numismatice vor putea aduce modificări, completări sau interpretări diferite ale evenimentelor de la Dunărea de jos în perioada secolului al XI-lea.

* Comunicare prezentată la sesiunea națională anuală a Facultății de Istorie și Patrimoniu "Nicolae Lupu" Sibiu, din 4-5 aprilie 2008, desfășurată sub genericul "Sub semnul lui Clio".

Note:

1. A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin*, tome I, (324-1081), Paris, 1932, p. 423-424; L. Bréhier, *Le monde byzantin. I. Vie et mort de Byzance*, Paris, 1949, p. 192-193; G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat Byzantin*, Paris,

1969, p. 334-337.

2. V. Laurent, *Le thème byzantin de Serbie au XIe siècle*, în *R.E.B.*, 15, 1957, p. 187-195.

3. Există opinii ce susțin existența themei Paristrion înainte de anul 1018: D. Obolensky, *Un commonwealth medieval: Bizanțul. Europa de răsărit, 500-1453*, București, 2002, p. 233. S. Brezeanu, *O istorie a Imperiului Bizantin*, București, 1981, p. 108. Thomas Nägler, Doina Nägler, Aurel Dragotă, *Europa în secolele X-XIV*, Sibiu, 2007, p. 79. Noi considerăm exclusă existența acestei theme înainte de anul 1018 bazându-ne pe sursele sigilografice existente. Vezi V. Mărculeț, *Noi considerații asupra organizării teritoriilor bizantine de la Dunărea de jos în secolele X-XI*, în *Studia Universitatis Cibiniensis Series Historica*, Sibiu, 2005, p.124-125.

4. N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradunavon) et de Bulgarie*, București, 1946, p. 5, 118-119. P. Mutafciiev, *Bulgars et Roumains dans l'histoire de Pays danubiens*, Sofia, 1932, p. 29-30. Mutafciiev susține organizarea a patru theme în teritoriile cucerite de Vasile II: thema Bulgaria, thema Dyrrachion, thema Srem, și thema Paristrion; V. Mărculeț, *op. cit.* p. 124.

5. I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei, III. Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p.120-121; D. Obolensky, *op. cit.*, p. 234-235.

6. V. Spinei, *Ultimele valuri migratoare la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos*, Iași, 1996, p. 52.

7. idem, *Pecenegii la nordul Dunării de Jos în secolele X-XI*, în *D. Prodan. Puterea modelului*, Cluj Napoca, 1995, p. 31; Dimitri Obolenski sustine implicarea lor în coaliția antibizantină a lui Sviatoslav, însă fără argumente clare. Vezi D. Obolenski, *op. cit.* p. 202.

8. Skylitzes-Cedrenos, *Hist. Comp.*, II, 1839, p. 412 (Georgius Cedrenos, Ioannis Skylitzae ope ab Immanuele Bekkero suppletus et emendatus, II, Bonn, 1839); Elisabeth Malamut, *L'image byzantine des Petchénègues*, în *Byzantinische Zeitschrift*, 88, 1995, 1, p. 116-117.

9. Petre Diaconu, *Din nou despre căldările de lut*, în *Recenzii și discuții arheologice, I*, Călărași, 1994, p. 155-167.

10. P. Diaconu, în *Dacia*, N. S. VIII, 1964, p. 249-251.

11. L. Bréhier, *op. cit.*, p. 204, crede că atacul a fost declanșat în anul 1025, când împăratul Vasile al II-lea mai era încă în viață; N. Bănescu, *op. cit.*, p. 121-122, plasează acest eveniment către anul 1026; J. Ferluga, *Quelques problèmes de politique byzantine de colonisation au XIe siècle dans les Balkanes*, în *Byzantinische Forschungen*, 1979, 7, p. 53, optează pentru anul 1027.

12. P. Diaconu, *Despre pecenegi la Dunărea de jos în prima jumătate a secolului al XI-lea*, în *SCIV*, 18, 1967, nr. 3, p. 465. idem, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 41- 42; Ivan Bozilov, *Les Petchénègues dans l'histoire des terres du Bas-Danube* (Notes sur le livre de P. Diaconu, „Les Petchénègues au Bas-Danube”), în *Études Balkaniques*, VII, 1971, 3, p. 171. Victor Spinei, *Marile migrații din spațiul nord-pontic în secolele IX-XIII*, Iași, 1995, p. 69.

13. Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Istoria Dobrogei în perioada 969-1204. Contribuții arheologice și numismatice*, București, 2001, p. 106-108.

14. I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p.120.

15. Skylitzes –Cedrenos, *op. cit.*, II, p. 499; I. Zonaras, *Epit. Hist.*, IV, Leipzig, 1871, p. 132, cf. Izvoarele istoriei României, III. Scriitori bizantini (sec.XI-XIV), publicate de Al. Elian și N. Șerban Tanașoca, București, 1975, p.221.
16. Elisabeth Malamut, *op. cit.*, p, 118, este singura care menționează faptul că pecenegii au trecut Dunărea și în anul 1033.
17. Skylitzes –Cedrenos, *op. cit.*, II, p. 512, cf. Izvoarele istoriei României, III, p.149; I. Zonaras, *op. cit.*, IV, p. 139.
18. Skylitzes –Cedrenos, *op. cit.*, II, p. 514, cf. Izvoarele istoriei României, III, p. 149.
19. Ibidem, p. 514-515, cf. Izvoarele istoriei României, III, p. 149-151.
20. Gh. Mănuclu Adameșteanu, *op. cit.*, p. 109, amintește ca excepție cetatea de la Capul Dealului care a fost probabil afectată de atacul din anul 1032, locuirea fiind reluată ulterior.
21. Gr. Florescu, R. Florescu, Gloria Ceacalopol, *Săpăturile arheologice de la Capidava*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VIII,1962, p.702.
22. P. Diaconu, *Despre pecenegi la Dunărea de Jos... op. cit.*, p. 470.
23. Ibidem, p. 470; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 124.
24. Gh. Mănuclu Adameșteanu, *op. cit.*, p. 110
25. P. Diaconu, *op. cit.*, p.470.
26. Gh. Mănuclu Adameșteanu, *op. cit.*, p. 111, nota 66.
27. P. Diaconu, *op. cit.*, p. 471; P. Diaconu, *Les Petchénègues... op. cit.*, p. 49.
28. Gh. Mănuclu Adameșteanu, *op. cit.*, p. 111.
29. A. Panaitescu, *Date noi privind feudalismul timpuriu în zona comunei Castelu*, Pontica, XIII, 1980, p.289-290.
30. Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuța Garvăn*, p. 29; P. Diaconu, *Les Petchénègues...op. cit.*, p. 44; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 124.
31. Gh. Mănuclu Adameșteanu, *op. cit.*, p.112-113.
32. Ibidem.
33. A. Opaț, A. Sion, I. Vasiliu, *Aegyssus '79*, în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p.275
34. Gh. Mănuclu Adameșteanu, *op. cit.*, p.113, notele: 87-90.
35. I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 125
36. G. Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor, VII. Cronica lui Nestor*, București, 1935, p. 125.
37. Skylitzes –Cedrenos, *op. cit.*, II, p. 582.
38. P. Diaconu, *Despre pecenegi la Dunărea de Jos... op. cit.*, p. 472.
39. Skylitzes –Cedrenos, *op. cit.*, II, p. 582, cf. P. Diaconu, *Despre pecenegi la Dunărea de Jos... op. cit.*, p. 472. V. Spinei, *Marile migrații ...op. cit.* p. 69.
40. Skylitzes –Cedrenos, *op. cit.*, II, p. 581-584.
41. P. Diaconu, *Les rives du Danube à la lumière de quelques passages de la chronique de Skylitzes*, în *R.E.S.E.E.*, XIV, 1976, 2, p. 313.
42. Constantin Brătescu, *Pecenegii. Pagini de istorie medievală (sec. XI)*, în *Analele Dobrogei*, V-VI, 1925-1926, p. 146; Constantin Cihodaru, *Observații critice asupra însemnărilor „toparhului bizantin”*, în *Studii și cercetări științifice. Seria Istorie*, Iași, XII, 1961, 2, p.269.
43. P. Diaconu, *Les Petchénègues... op. cit.*, p.58, nota 162; Jean Ferluga, *Quelques problèmes de politique byzantine de colonisation au XIe siècle dans les Balkans*, în *Byzantinische Forschungen*, Amsterdam, 1997, 7, p. 54.
44. Gh. Mănuclu Adameșteanu, *op. cit.*, p.116-117.
45. N. A. Oikonomidès, *Recherches sur l'histoire du Bas-Danube*, *op. cit.*, p. 77-78; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 125; în schimb Gh. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, p. 21; P. Diaconu, *Les Petchénègues... op. cit.*, p. 62-65, J. Ferluga, *op. cit.*, p. 54, pledează pentru iarna 1048/1049.
46. P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, *op. cit.*, p. 62.
47. Skylitzes-Cedrenos, *op. cit.*, II, p. 585-587, cf. *Izvoarele istoriei României*, III, p. 155-157.
48. P. Diaconu, *Les Petchénègues... op. cit.*, p. 64-65; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 127.
49. Nicolas Oikonomides, *Des Valaques au service de Byzance*, în *R.É. S.E.E.*, XXV, 1987, 2, p. 187-190.
50. Discuții pe această temă în P. Diaconu, *Les Petchénègues... op. cit.*, p. 66-69.
51. Gh. Mănuclu Adameșteanu, *op. cit.*, p.122.
52. R. Florescu, Z. Covacef, *Stratigrafia Capidavei romane târziu și feudale timpurie*, în *Pontica*, XXI-XXII, 1988-1989, p. 244.
53. Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava, monografie arheologică*, vol I, București, 1958, p. 164, fig. 90, 92, 93. dar și câteva fragmente inedite de farfuri smălțuite cu decor pictat (fragmentele se află în depozitul șantierului arheologic de la Capidava).
54. Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *op. cit.*, p. 379; Gh. Mănuclu Adameșteanu, *op. cit.*, p.120-121.
55. Gh. Mănuclu Adameșteanu, *op. cit.*, p. 118-121.
56. Ibidem, *op. cit.*, p.119-121
57. Bréhier, *op. cit.*, p. 222-224; Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 361.
58. *Izvoarele istoriei României*, IV, p. 35-41; V. Spinei, *Marile migrații...op. cit.*, p. 70; E. Malamut, *op. cit.*, p.128-129.
59. Nicolae Iorga, *Istoria românilor.III. Citorii*. București, 1993, p. 22 și nota 3.
60. P. Diaconu, *Les Petchénègues ..., op. cit.*, p. 78-79.
61. I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 132.
62. P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, *op. cit.*, p. 70-71; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 128-131; Gh. Mănuclu Adameșteanu, *op. cit.*, p.123.
63. P. Diaconu, *op. cit.*, p. 79; V. Spinei, *op. cit.*, p. 109
64. I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 133; J. Ferluga, *op. cit.*, p. 55; V. Spinei, *op. cit.*, p.108
65. Bréhier, *op. cit.*, p. 226; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 79.
66. A. Madgearu, *Unele observații asupra istoriei themei Paradunavon.. (Despre Vasile Apokapes)*, în *Pontica*, XXXI, 1998, p. 239-244.
67. A. Madgearu, *op. cit.*, p. 242.
68. Zonaras, *Cronica*, cf. *Izvoarele istoriei României*, III, p.225; Attaliates, *Istorie*, cf. *Izvoarele istoriei României*, III, p. 69-71.
69. I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 133; Gh. Mănuclu Adameșteanu, *op. cit.*, p. 127.
70. E. Comșa, Gh. Bichir, *O nouă descoperire de monede și obiecte de podoabă din secolele X-XI în așezarea de la Garvăn (Dinogetia)*, în *S.C.N.*, III, 1960, p. 240; I. Barnea,

- Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 135; Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 127.
71. P. Diaconu, *Un tezaur de monede bizantine din secolul al XI-lea descoperit la Păcuiul lui Soare*, în *Muzeul Național*, III, 1976, p. 235-239.
72. Irimia Dimian, *Câteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R.P.R.*, în *S.C.N.*, I, 1957, p. 201
73. I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 135.
74. Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p. 103.
75. Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 129.
76. Ibidem.
77. G. Ostrogorski, *op. cit.*, p. 366.
78. L. Bréhier, *op. cit.*, p. 233-234; G. Ostrogorski, *op. cit.*, p. 368; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 135-136.
79. A. Madgearu, *Observații asupra revoltei din Paradunavon din 1072-1091*, Internet, www.unibuc.ro, 11. XI.2005, p.1-2.
80. Mihail Attaliate, *Istoria*, cf. *Izvoarele istoriei României*, III, p. 73-75.
81. Ibidem.
82. A. Madgearu, *op. cit.*, p. 5-6.
83. Nicolae Bănescu, *Les duchés byzantins...*, *op. cit.*, p. 90-99; P. Diaconu, *Les Petchénègues...*, *op. cit.*, p. 100-107; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 136-137; Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 133
84. Mihail Attaliate, *Istoria*, cf. *Izvoarele istoriei României*, III, p. 75-77.
85. A. Madgearu, *The Military Organization of Paradunavon*, în *Byzantinoslavica*, 60, 1999,2, p. 425-428.
86. Eugen Stănescu, *Les „mixobarbares” du Bas-Danube au XIe siècle. (Quelques problèmes de la terminologie des textes)*, în *N.E.H. (Nouvelles Études d'Histoire)*, III, 1965, p.48; Răzvan Theodorescu, *Bizant, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X-XIV)*, București, 1974, p. 53-54; A. Madgearu, *Observații asupra revoltei...*, *op. cit.*, p. 6.
87. V. Tîpkova-Zaimova, *Les Mixobarbaroi et la situation politique et ethnique au Bas-Danube pendant la seconde moitié du XIe siècle*, în Bucharest 1971, II, 1973, p. 618-619.
88. Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 134-136; A. Madgearu, *Observații asupra revoltei...*, *op. cit.*, p. 5.
89. A. Madgearu, *op. cit.*, p. 2;
90. Jean Claude Cheynet, *Pouvoir et contestation à Byzance (963-1210)*, Paris, 1990, p. 390, cf. Gh. Mănucu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 134.
91. N. Bănescu este de părere că Attaliate a făcut o transcriere greșită a numelui Tatous ce apare la Zonaras, Skylitzes, dar și la Ana Comnena, cf. *Izvoarele istoriei României*, III, p. 75, nota 32.
92. Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Din nou despre monedele bizantine turnate din secolul al XI-lea descoperite în Dobrogea*, în *Peuce*, XII, 1996, p. 321-377; idem, *op. cit.*, p. 149.
93. I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 139 și nota 215.
94. Ibidem. p. 146 și nota 239.
95. Ibidem, p. 149.

Selective bibliography

- Ahrweiler, Hélène, *Byzance et la mer - La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVème siècles*, Paris, 1966;
- Barnea, Ion, Ștefănescu, Ștefan, *From the History of Dobroudja, III. Byzantiniens, Romanians and Bulgarians at Southern Danube*, Bucharest, 1971.
- Bănescu, Nicolae, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradunavon) et de Bulgarie*, Bucharest, 1946.
- Bozilov, Ivan. *Les Petchénègues dans l'histoire des terres du Bas-Danube* (Notes sur le livre de P. Diaconu, „Les Petchénègues au Bas-Danube”), in: *Études Balkaniques*, VII, 3, 1971.
- Diaconu, Petre, Vâlceanu, Dumitru. *Păcuiul lui Soare/The Byzantine Citadel*, Bucharest, 1972.
- Diaconu, Petre. *On Petchenegians at Southern Danube During the First Half of the XI-th Century*, în *SCIV*, 18, 3 1967.
- Diaconu, Petre. *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucharest, 1970.
- Diaconu, Petre, *Again About Clay Pots*, in, *Archaeological Debates I, Călărași*, 1994.
- Ferluga, Jean. *Quelques problèmes de politique byzantine de colonisation au XIe siècle dans les Balkanes*, în *Byzantinische Forschungen*, no. 7, 1979.
- Florescu Grigore, Florescu Radu, Diaconu Petre. *Capidava, I*, Bucharest, 1958.
- Malamut, Elisabeth. *L'image byzantine des Petchénègues*, în *Byzantinische Zeitschrift*, 88, 1, 1995.
- Mănucu-Adameșteanu, Gh., *The History of Dobroudja Between 969-1024. Archaeological and Monetary*, Bucharest, 2001.
- Mărculeț, Vasile, *New Considerations on the Administrative Organisation of the Byzantiniens at Southern Danube During X-XI-th Centuries*, in *Studia Universitatis Cibiniensis Series Historica*, Sibiu, 2005.
- Oikonomides, Nicolas A. *Recherches sur l'histoire du Bas-Danube aux Xe -XIe siècles: La Mésopotamie de l'Occident*, in *R.E.S.E.E.*, III, 1965.
- Ostrogorsky, Georges. *Histoire de l'Etat Byzantin*, Paris, 1969. s
- Spinei, Victor. *The Last Migrations at the North of the Black Sea and at Danube*, Iași, 1996.
- Spinei, Victor , *Petchenegians at Northern Danube in X-XI-th centuries*, in D. Prodan. *The Power of the Model*, Cluj Napoca, 1995
- Ștefan, Gheorghe, Barnea, Ion, Comșa, Maria, Comșa, Eugen. *Dinogetia, I, Early Medieval Site of Bisericiuța-Garvăn*, Bucharest, 1967.
- Tîpkova - Zaimova, Vasilka. *L'administration byzantine a Bas- Danube (fin du Xe- XIe siècles)*, în *Byzantinoslavica*, LIV, 1, Praga, 1993.
- Tîpkova - Zaimova, Vasilka. *Les Mixobarbaroi et la situation politique et ethnique au Bas-Danube pendant la seconde moitié du XIe siècle*, in Bucharest 1971, II, 1973.